

I N S Δ M

JOURNAL OF CONTEMPORARY MUSIC. ART AND TECHNOLOGY

**Transhistorijsko propitivanje tehnologije zidnog slikarstva:
In situ izvođenje dva zidna crteža Sola LeWitta i najava knjige
*Tehnologija zidnog slikarstva – tada i sada***

Đenita Kuštrić

INSAM Journal of Contemporary Music, Art and Technology

No. 7, Vol. II, December 2021, pp. 95–99.

I N S Δ M

Denita Kuštrić*

*Akademija likovnih umjetnosti Sarajevo
Univerzitet u Sarajevu*

TRANSHISTORIJSKO PROPITIVANJE TEHNOLOGIJE ZIDNOG SLIKARSTVA

**In situ izvođenje dva zidna crteža Sola LeWitta
i najava knjige**

Tehnologija zidnog slikarstva – tada i sada

Projekat *In situ izvođenje dva zidna crteža Sola LeWitta – Inovativni tehničko-tehnološki aspekti u zidnim crtežima Sola LeWitta* je izveden „na specifičnom licu mjesta“ u okviru mog širokog istraživanja za nadolazeću knjigu *Tehnologija zidnog slikarstva kroz historiju – tada i sada*, u izdanju Akademije likovnih umjetnosti Sarajevo. Ideju za projekat koncipirala sam u duhu pripadajućeg poglavlja u ovoj sveukupnoj ekspertizi „20. stoljeće revitalizacija – stare tehnike za nove prakse, nove tehnike za stare prakse“, još prije dvije godine, znači netom prije pandemije Covid-19. S obzirom na restrikcije kretanja, fizičko distanciranje,

IN SITU IZVOĐENJE DVA ZIDNA CRTEŽA SOLA LEWITTA

Inovativni tehničko-tehnološki aspekti u zidnim crtežima Sola LeWitta

Izvođači projekta:

Zidni crtež #880 iz 1998. godine
(izvodi: Adna Muslija i Kemil Bektešić)

Zidni crtež #86 iz 1971. godine
(izvodi: Denita Kuštrić, autorica projekta)

Foto-dokumentacija: Ajla Salkić

**Otvaranje:
10.11.2021. u 19h**

Trajanje izložbe:
od 10.11. do 17.11.2021.

Projekat se izvodi u sklopu autoričinog istraživanja tehnologije zidne slike kroz historiju i priprema za knjigu "Tehnologija zidnog slikarstva kroz historiju – tada i sada".

samoizolacije, projekat je čekao optimum uslova za rad na Akademiji. Projekat je otvoren izložbom u Galeriji ALU, sa trajanjem od 10. do 17.11.2021. godine, sa dva zidna crteža i digitalnom prezentacijom foto-dokumentacije kompletnog procesa izvođenja ova dva crteža.

S obzirom da Nastavni planovi i programi Akademije uključuju i predmet Tehnologija zidnog slikarstva na Odsjecima Nastavnički i Slikarstvo, ova knjiga je predviđena i da bude nastavna literatura. Iz oblasti likovne tehnologije zasad ne postoji publikacija koja sublimirano prati ovu tematiku niti daje historijski pregled tehnologije zidnog slikarstva, tehnika i materijala rada – ni na našim jezicima niti na engleskom jeziku. Stoga, veliki je zadatak prikupljanje činjenica, podataka, receptura i foto-dokumentacije o materiji o kojoj je slabo pisano – i ako je pisano, zaista je riječ o davanju podatka-dva u čitavoj knjizi. Knjiga *Tehnologija zidnog slikarstva – tada i sada* strukturirana je transhistorijski; dakle ona prati dešavanja koja su prethodila određenoj pojavi i njezino porijeklo i nastanak („tada“), ali i šta se u današnje vrijeme tehnološki zbiva sa tim djelima („sada“). Knjiga prati život djela.

Upravo u tom kontekstu rađen je niz metodoloških ispitivanja, kopističkih praksi, rekonstrukcija tehnika s umjetnicima, studentima Akademije, hemičarima, fotografima.

In situ izvođenje dva zidna crteža Sola LeWitta, ALU Sarajevo, novembar 2021.

Foto: Ajla Salkić

* Author's contact information: djenita.kustric@gmail.com

In situ izvođenje dva zidna crteža Sola LeWitta je projekat izvođenja dva zidna crteža američkog konceptualnog umjetnika Sola LeWitta (1928-2007) - *Zidni crtež #86* iz 1971. i *Zidni crtež #880* iz 1998. godine. Asistenti na projektu bili su moji bivši studenti, a danas masteri studijskih programa ALU: slikari Adna Muslija, Kemil Bekteši i fotografkinja Ajla Salkić. Naime, Sol LeWitt je davao formalne pismene instrukcije za rad u vidu dijagrama i certifikata, u kojima se elementarno nalaže šta, kako i čime izvesti crtež. Crtež bi izvodili drugi ljudi prema vlastitom tumačenju certifikata – angažovani profesionalci, ali i amateri – stoga je izvođače originalno nazivao *draftperson*. Sol LeWitt je ovim konceptom rada dokinuo striktnu granicu između umjetnika i publike, mentora i studenta, čak i u klasičnom mediju crteža i slike. Sada postoji i funkcija "između", poput muzičara-instrumentaliste koji interpretira kompozitorske, ali i dirigentske postulate. Angažujući izvršioce svojih zidnih crteža, LeWitt je označio konceptualnu misao – da je artefakt kao objekat dematerijalizovan, tjelesno promjenjiv. Njegove ideje iz '60-ih i nisu potjecale od Dade i Duchampa kao kod mnogih umjetnika iz '60-ih, Sol LeWitt je lično govorio da je zapravo reagovao kao antipod Fluxusa i Pop arta. On je svoj koncept naslanjao na stvaralaštvo fotografa Muybridgea i princip serijalnosti u muzici. Uzimajući minimalne elemente, kreirao je logičke slijedove varijabli. Čak i u tako minimalnim, bazičnim formama u procesu – ovisno o izvođaču, tijelo rada je svaki put promjenjivo.

In situ izvođenje dva zidna crteža Sola LeWitta,
otvorenje, ALU Sarajevo, novembar 2021.
Foto: Ajla Salkić

U praksi projekta, crtež #86 kojeg sam izvodila u Galeriji ALU Sarajevo nosi napisane instrukcije autora: „Deset hiljada linija oko 10 inča, 25 centimetara dugih, pokrivaju čitav zid. Crna olovka. Rad izveden prvi put u Galeriji Bykert u New Yorku, u junu 1971. godine.“ Crtež #880 iz 1998. godine je drugačije konceptualno postavljen, ne oslanjajući se više na dijagrame, već na tehniku crtanja. Ciklus *Loopy Doopy*, iz kojeg je ovaj rad, podrazumijeva tehniku crtanja spojenim olovkama koje u istom potezu paralelno crtaju, formirajući krivudave trake. Navedeni crtež #880 još nosi direktivu da crtež treba da je eksplozivno komplementarno kontrastan u odnosu, opisno rečeno, narančasto-crvene i zelene boje i slikan akrilikom.

LeWitt je u periodu od 1962–2007. godine sačinio oko 1250 zidnih crteža. Tehnike i tehnologija materijala koje je postavljao u instrukcijama su se vremenom mijenjale. Nakon velikog ciklusa sačinjenog od olovaka i tuševa u boji, Sol LeWitt je, preselivši u Italiju u Spoleto 1980. godine i upoznavajući se sa velikanima *quattrocenta* i zidnog talijanskog slikarstva renesanse, za zidne crteže počeo navoditi i pokrivnu slikarsku tehniku gvaš. Od srednjih 1990-ih uključuje i slikarsku tehniku akrilik. Obično bi u intervjuima kazao da *a priori* nije zainteresovan za savremene materijale i tehnike, već za koncept mišljenja. Ipak, upravo radi različitih faza i evidentnog tehničko-tehnološkog diverziteta u sveukupnom opusu Sola LeWitta, za ovaj projekat sam odabrala dva dijametralno suprotna rada u likovnom izrazu – crtež #86 je rađen suhom crtačom tehnikom crne olovke u boji; on je minimalistički, asketski, geometrijski, matematički, repetitivan i osjetljiv, a proces crtanja me dovodio upravo u takva mentalna stanja. Crtež #880 je i slikan akrilikom, koloristički eksplozivan i napet, krivudave i protočne forme, sukobljene unutar same sebe. Proces rada je od crteža pa do slikanja nosio neizvjesnost za izvođače, Adnu i Kemila, jer podrazumijeva spontanitet crtanja, ali i dosljednost kompozicijske sheme na velikom zidu od dvadeset i dva metra kvadratna te slikanje obojenih polja unutar nacrtanih traka, koje se radi krivudave forme ne mogu maskirati i zaštititi. Jarka komplementarnost također stvara napetost u izvođačevom, kao i posmatračevom oku.

Prilikom izvođenja Sol LeWittovih zidnih crteža, dosljednost zadatim parametrima je najmanje kompleksna stvar, naprotiv, formalna je – kompleksnost se očituje u svim fazama direktnog rada i poznavanja integriteta prirode materijala i metodologije rada. Kompletan proces je bio podijeljen u četiri faze rada: ispitivanje, reparacija i preparacija zidova, maskiranje zidnih površina određenih za crteže, te crtanje i slikanje. Samom činjenicom da je ispitivanje materijala, receptura, tehnika, alatki itd., trajalo dva mjeseca, a izvođenje četiri dana, možemo jasno potkrijepiti stav da je zahtjevnije konstituisanje adekvatne građe, nego sami postupak izvođenja, zbog prebukiranosti rasporeda Galerije otvaranjem nakon pauze od minimalno godinu dana prestanka sa fizičkim radom usljed pandemije, radili smo maksimalnim tempom. Valja napomenuti da bi optimalni

vremenski okvir bio sedam radnih dana, mimo reparacije i preparacije zidova, sa većim kapacitetom ljudstva. Naime, prvo izvođenje Zidnog crteža #880 okupilo je devetero izvođača, dok ga je u ovom projektu izvodilo dvoje.

Cjelokupan projekat je tek dio navedenog poglavlja knjige, a kompletno istraživanje prati život zidne slike od pećinskog slikarstva kamenog doba, do naše, treće decenije 21. stoljeća. Dio poglavlja je i veoma značajna praksa rekonstrukcije montažnih freski živućeg umjetnika Mirsada Begovića, nastalih 1980-ih godina. Ciklus montažnih freski je nestao u požaru u umjetnikovom ateljeu za vrijeme rata '90-ih godina u Mostaru, a riječ je o iznimno važnoj i autentičnoj tehnici montažne freske, kakva nije u tom sastavu nikad rađena. Saradnja je rezultirala dokumentovanom kompletnom rekonstrukcijom principa gradnje navedenih djela, uz autentičan popis receptura i metodologije.

Ova knjiga nema za cilj da popiše svu faktografiju, što je u svakom slučaju i nemoguće – ona problematski prati utjecaj tehnologije na razvoj zidnog slikarstva i vice versa. S obzirom da je tematika praćena kroz sveukupnu historiju, te obrađuje iznimno obimnu i složenu materiju koja zahtijeva multidisciplinarni pristup (stručnjake poput arheologa, arhitekata, historičara likovnih umjetnosti, konzervatora i restauratora slikarstva, hemijskih inženjera-tehnologa, IT stručnjaka za 3D animaciju), kao i neka tehnološka predznanja, knjiga je koncipirana tako da je znatan dio izlaganja posvećen elementarnim činjenicama o izradi zidnih slika, a prikazuje i osnovne tipološko-hronološke analize tehnologije zidnog slikarstva kroz historiju umjetnosti. Većina podataka i iskustava na ovu temu je novijeg porijekla, otkako naučne konzervatorske i restauratorske prakse vrše ispitivanja konkretnih artefakata i iskopina. Historičari su ranije, na žalost ove struke, mahom pisali historijske, stilske i ikonografske analize, pri čemu se gotovo nikako nisu bavili tehničko-tehnološkim aspektima. Upravo zbog toga ovakvo štivo smatram prijeko potrebnim, kako za profesionalce i studente, tako i za opća znanja i razumijevanje konteksta djela zidnog slikarstva i njegovog daljnjeg života.

Article received: December 1, 2021

Article accepted: December 5, 2021